

CHRONOLOGIE

Termín je odvozen z řeckého chrónos = čas a lógos slovo či v přeneseném slova smyslu věda a znamená měření času. Prakticky ve všech jazycích je užíváno termínů odvozených z tohoto základu, jenom němčina vedle toho používá ještě označení Zeitrechnung, Zeitrechnungslehre. Chronologie je tedy nauka o měření času, jeho způsobech a prostředcích k tomu užívaných. Protože čas jako obecná filozofická kategorie je formou existence hmoty, mající aspekt minulosti, přítomnosti a budoucnosti, a plyne objektivně a stejně plynule přechází z přítomnosti do budoucnosti jako z minulosti do přítomnosti, je pochopitelné, že bylo nutno vytvořit více či méně objektivní nicméně konvenční jednotky k jeho měření, aby život lidské společnosti či jejích jednotlivých pospolitostí dostal řád. A protože spolu se zdokonalováním lidského poznání se prohlubují i tato kritéria a podle účelu užití se specializují, můžeme hovořit o dvou druhích chronologií. Matematická (astronomická) chronologie využívá poznatků astronomie a příbuzných věd a stanoví na jejich základě objektivní jednotky sloužící k měření času od největších celků až k dimenzím minimálním a je disciplínou z oblasti věd exaktních. Chronologie historická (někdy též zvaná technická) pak – vychází z aplikace předchozích poznatků – sleduje, jakým způsobem byl dělen a měřen čas u jednotlivých národů, resp. v různých kulturních okruzích v průběhu jejich vývoje. Zaměřuje se přitom zejména na kategorie, kterých bylo užíváno v každodenním životě, hlavně v právních textech diplomatického charakteru či v dílech historio-graphických jako odrazu hospodářského a kulturního života jednotlivých vrstev té které společnosti. V oblasti vzdělanosti (latinského)

křesťanství pak ve zvýšené míře je třeba reflektovat liturgický rytmus nejen v rámci celého roku, nýbrž i v kratších časových jednotkách.

V těchto souvislostech se uplatňují dvě základní funkce historické chronologie. Zatímco první má ryze praktický účel, totiž předvádět chronologické údaje minulosti v nejrůznějších psaných prameňech na dnešní způsob datování, druhá sleduje jednotlivé chronologické kategorie v jejich historickém vývoji jako důležité instituce kulturních dějin a tak přináší mj. i hlouběji ověřené údaje a umožňuje stanovit alespoň základní pravidla pro spolehlivé převádění rozličných dat. To je důležité, ba nevyhnutelné zejména tehdy, když byly vedle sebe užívány různé kategorie stejného rázu. Proto je třeba vycházet ze srovnání a zejména z kriticky roztržitého materiálu podle původu, neboť různé kanceláře v jednom jediném místě mohly vycházet z rozličných východisek, daných školením, světonázorem nebo původem osob, které v této souvislosti působily. Je ovšem třeba říci už zde, že v důsledku různých chronologických reforem a posunů dnů nespádají vlastně žádná „jubilea“ před sklonkem 16. století přesně na výroční den takových událostí – jde tudíž o záležitosti do značné míry konvenčního rázu, tak jako jsou ovšem konvenční všechny kategorie historické.

Základní chronologické zvyklosti jsou zpravidla aspoň zásadně jednotné v rámci určité kulturní oblasti. Proto nás bude zajímat pouze chronologie křesťanská – přesněji chronologie latinského křesťanství, která má vedle svého obecného vývoje ještě různá specifika v jednotlivých politických, církevních či národních celcích. Ta jsou ovšem ještě dlouho prostoupena zvláštnostmi různých autonomních celků, jakými byly především instituce církevní (některé řády či různá biskupství) nebo instituce právního života, jako byl veřejný notariát. Křesťanská chronologie není pochopitelně izolovaným jevem. Vyrůstá zejména ze zvyklostí antických i jiných pohanských, a to jak orientálních, tak místních. Zvláštní postavení mělo pochopitelně křesťanství východní, k jehož zvyklostem však nemůžeme výrazně-

ji přihlížet. Stejně tak nutně zůstávají stranou písemně nefixované hmotné doklady, např. keltské kultury, někdy vykládané jako svého druhu zařízení chronologická, potřebná pro různé obřady kultovního charakteru (např. Stonehenge v jižní Anglii ap.), jejichž význam ale zůstává nejasný.

Kultovní, resp. náboženský ráz většiny starých chronologických údajů je nepochybný, protože jinak se původní životní rytmus spontánně podržoval rytmu přírodnímu, jenž se posléze také stal základem a východiskem nejdůležitějších chronologických kategorií.

Vědecké zkoumání chronologie – myslíme tím nadále všude historickou chronologii západního křesťanství – začíná až polemikami souvisejícími s přípravou tzv. gregoriánského kalendáře, tj. reformy provedené pod záštitou papeže Řehoře XIII. (1572–1585). Jeho kořeny jsou však daleko starší, vyrůstají z praktických církevních potřeb, jež se upínaly dlouho k otázce výpočtu data velikonoce jako základního kamene církevního kalendáře. Na počátku stojí biskup **Isidor ze Sevilly** (570–636), který ve svých encyklopedicky pojatých dílech *De natura rerum* a *Etymologiae* zpracoval mnoho starého materiálu, který mezitím zanikl. I další činitelé byli duchovního stavu, a tak je pochopitelné, že termín *computus* či *computus ecclesiasticus* (z lat. *computo* = počítám; užívaly se ale i názvy *calculatio*, *ratio* ap.) znamenal teoretické pojednání o těchto kategoriích. Z Isidorových nástupců je nejvýznamnější **Beda Venerabilis** ze severoanglického Durhamu (672–735). Jde tu o jeho dva spisy: stručnější dílko *De temporibus* a jeho podrobnější rozpracování *De temporum ratione*, které přináší „dosud nejrozsáhlejší příručku chronologie“ (Franz Brunhölzl), v níž čerpá nejen ze starověkých autorů (Plinius), ale věnuje pozornost i řecké, hebrejské, egyptské a římské chronologii. Současně ukončil tímto svým dílem nejednotnost ve sporech o postavení Velikonoc v křesťanském církevním roce. Spis **Hrabana Maura** (780–856) je pouhým výtahem z obou předchozích autorů. Významnější byl jeho mladší současník **Helperich z Auxerre** (pol. 9. stol.) a pak zejména autoři počínajícího pozdního středověku. **Jan de Sacrobosco** či **z Holy-**

woodu (1200–1256), jehož spis z r. 1244 byl ještě v 16. století několikrát tištěn a **Roger Bacon** jsou nejvýznačnější z počátků tohoto období. Ale pokusy o kalendářové reformy neutichaly ani ve století 14., byť se jim nedostalo praktického završení. Jde tu zejména o spisek **Jana de Muris** *Epistola super reformatione antiqui kalendarii* z poloviny 14. století. Ty sice zprvu našly podporovatele v papeži Klimentu VI., ale pak byly překryty okolnostmi (černá smrt, politické proměny). V 15. stol. to pak byly po **Petrovi z Ailly**, biskupu v Cambrai, který se pokoušel prosadit svým spiskem *Correctio kalendarii* z r. 1411 reformu na koncilech té doby, především pak na kostnickém, zejména práce **Mikuláše Kusánského** (1400–1401 až 1464), jimiž se pokoušel literárně i diplomaticky prosadit – ovšem marně – na basilejském koncilu reformu kalendáře (*De correctione kalendarii*).

Postupně se do těchto prací zapojují i čeští autoři. Nejdřív to jsou od 2. poloviny 13. století praktické kalendářové pomůcky a komputistický spisek básníka **Domaslava** někdy z konce vlády Přemysla Otakara II. K nim přistupují práce pražských univerzitních profesorů, jako byl spisek **Jana z Březnice** z r. 1393, věnovaný výpočtu epakt a pohyblivých svátků, několik prací **Křišťana z Prachatic** (+ 1439) a **Jana Ondřejova zv. Šindel** (+ kol. 1456), na něž navazuje kalendariologická literatura, vrcholící v díle **Tadeáše Hájky z Hájku** (1525–1600).

Druhá polovina 16. století a první polovina století následujícího byly naplněny spisy, vyjadřujícími se k otázce gregoriánské reformy. Dlouhodobá přípravná práce komise pro reformu kalendáře budovala zejména na materiálech **bratří Gigliů**. Po uvedení reformy v život ji **Dionysius Petavius** (+ 1652) obhajoval, zatímco **Josef Justus Scaliger** (+ 1609) ji z evangelických pozic sice kritizoval, ale zároveň přinesl ve svých pracích i mnoho pozitivního. Teprve proniknutím gregoriánského kalendáře byla vlastně historickochronologická problematika zakotvena jako vědecká disciplína, protože předtím šlo vesměs o otázky praktického rázu. Základním spisem tohoto už nového pohledu je dílo pokračovatelů **Mabillonových** z kongregace

sv. Maura *L'art de vérifier les dates* z r. 1750. **Dom M. d'Antine**, **Dom Ch. Clémencet** a **Dom V. Durand** v něm podávají již soustavné výklady, na něž se pak v různém rozsahu a záběru navazovalo dále. Vznikla tak řada příruček, od drobnějších, zpracovaných z různých teritoriálních pohledů, až k základnímu dílu **Grotefendovu** či **Ginzelovu**, jež se pokoušejí již o celosvětový záběr. Teprve od sklonku 19. století se setkáváme soustavněji i s pracemi analytickými, často v úzké spojitosti s diplomatikou.

V českém prostředí zahájil samostatná chronologická studia **Mikuláš Adaukt Voigt** svým článkem z r. 1777 a **Franz Carl Alter** knihou z r. 1801. Ale zakladatelský význam má opět až dílo **Františka Palackého**, jenž v r. 1829 vydal dvě stati z této problematiky. Jejich zásadním přepracováním vznikla v r. 1876 nová příručka **Josefa Emlera**, kterou pak v r. 1934 plně nahradila rukověť **Gustava Friedricha**. Po 2. světové válce se chronologické bádání orientovalo monograficky, zejména v souvislosti se studii diplomatiky, pro něž je chronologie jedním ze základních východisek. Nejnověji jsme se dočkali i moderní příručky, která ovšem přerostla svým rozsahem i významem díla tohoto typu. Je to takřka tisíci-stránková *Historická chronologie* (2001) **Marie Bláhové**, která dovedla informace až na práh naší doby, vhodně skloubila výklad o vývoji obecném i českém a svými chronologickými tabulkami i soupisy různých světských a církevních hodnostářů je současně výraznou podporou i bádání ryze historickému. Proto se lze na ni odvolat při řešení všech detailnějších otázek.

Rytmus raně středověkého života byl takřka výlučně agrárního rázu, řídil se přírodním koloběhem, kterému se přizpůsobil i církevní rok, navazující na starší zvyklosti. Církevní rok byl rozdělen podle liturgických potřeb církve, jež také vnesla jistý řád do denního rytmu – řád zprostředkovaný zejména kostelními zvony. Zvony, popřípadě orloje na věžích světských zařízení jim začaly konkurovat až postupně, v souvislosti s urbanizací života středověké společnosti. Se

stále složitějším hospodářským, správním a politickým životním rytmem se také podstatně rozšiřovaly řady lidí, kteří potřebovali být informováni přesněji o časových údajích. V cizině – zejména lze upozornit na italské komuny – se např. orloje na radnicích či jiných městských budovách objevují od 13. století. U nás je o podobném zařízení nejstarší zmínka při opravě orloje v Kutné Hoře k r. 1375 (musel tedy být starší). Ve Vratislavi je doložen orloj nejpozději k r. 1367. Ještě ve 14. stol. se uvádí i orloj kláštera sázavského. Orloj na pražské Staroměstské radnici je zcela nepochybně doložen už kolem r. 1400, ale rovněž zřejmě je ještě mnohem starší. Potom ovšem dokladů přibývá a od počátku 16. století si malé hodiny mohli obstarat i bohatší jednotlivci (vynálezce **Petr Henlein** z Norimberka začal konstruovat příruční hodiny asi od r. 1510). Dlouho se však ještě používaly starobylé vodní hodiny známé už z antiky a asi jen o mnoho mladší hodiny (a pak i hodinky) přesypací.

Východiskem pro základní časové údaje se staly jevy astronomické, tj. pohyb či zdánlivý pohyb nebeských těles, jejichž délku a charakter poměrně přesně propočítali už starověcí učenci. Základní údaje jsou v podstatě tři, totiž rok, měsíc a den, i když vedle nich se používají i další, které dělí rok jinak než na měsíce. Den je dobou, během níž se Země jednou otočí kolem své osy, měsíc časový interval, za který Měsíc oběhne jednou kolem Země, a konečně rok je údobí, za něž Země oběhne kolem Slunce. Není možné na tomto místě opakovat základní učebnicová fakta o astronomických hodnotách, a tak lze jen shrnout, že rozeznáváme den hvězdný, sluneční pravý a sluneční střední. Poslední z nich je základem běžného měření času, ale prosadil se teprve na sklonku 18. století. Do té doby se užívalo pravého dne slunečního, jenž je zhruba o čtyři minuty kratší. Zatímco den je jednotkou uzavřenou, měsíce a roky nejsou v praktickém použití plnými násobky dne, a tak dochází každoročně k malým, v součtu staletí však již znatelným a posléze výrazným rozdílům, které pak vyvolávají potřebu reformy a úprav, aby se občanský rok a přírodní rytmus dostaly opět do souladu.

Nejstarším kritériem pro měření času bylo nepochybně střídání světla a tmy, tedy den a noc, na něž navázalo konstatování o proměnách měsíce. Z astronomického hlediska je několik druhů měsíců; pro nás je nejdůležitější tzv. měsíc synodický o střední délce 29 dní, 12 hodin, 44 minut a 3 sekundy. Je to doba, která uplyne mezi dvěma stejnými měsíčními fázemi (jsou celkem čtyři: novoluní čili nový měsíc, první čtvrt', úplňk a poslední čtvrt'). Z praktických důvodů došlo k spojování vždy dvou měsíců synodických, a to tak, že jeden měl 29 a druhý 30 dnů. Další fází poznání bylo, že roční doby se opakují asi po dvanácti takových měsících. Tak vznikl rok měsíční o délce 354 dnů, 8 hodin a 48 minut. Proto bylo třeba – při zanedbávání částí dne – zhruba jednou za tři roky vsunout dovnitř roku celý den. Ten pak nesl označení dne hrudného, tj. vsouvaného. Později se občas přidával buď celý měsíc, či alespoň několik dnů na závěr roku (Řekové) nebo po 23. únoru (Římané) – tedy vlastně také koncem roku, neboť ten až do 2. stol. před naším letopočtem začínal 1. března. Měsíční rok byl ovšem velmi nedostatečnou pomůckou, protože už za pouhých 34 let by prošla každá jeho část všemi ročními údobími. Nekoresponduje s rokem slunečním, který je tvořen dobou, během níž Země jednou oběhne kolem Slunce, a proto se nestal východiskem dalšího počítání. Tím se stal tzv. rok tropický, což je doba, během níž se Slunce od bodu rovnodennosti či od obratníka vrací ke stejnému bodu. Má délku 365 dnů, 5 hodin, 48 minut a 46 sekund. Aby došlo k jeho vyrovnání s rokem občanským, je do kalendáře na konci února každým čtvrtým rokem vkládán jeden den. Ovšem i tak každoročně narůstá disproporce o 11 minut a 14 sekund, což během staletí způsobilo značnou úchylku, jež si posléze vynutila opravu kalendáře.

Ekliptika zdánlivého oběhu Slunce kolem Země byla starými astronomy rozdělena na 12 dílů. Stálice, které byly v bezprostřední blízkosti takového postavení, byly spojovány v souhvězdí, označeny převážně jmény zvířat a byl jim přidělen i pevný symbol: Jsou to: Skopec, Býk, Blíženci, Rak, Lev, Panna, Váhy, Štír, Střelec,

Kozoroh, Vodnář a Ryby, s nimiž jsou spojovány různé vlastnosti nejen osob v jejich znamení narozených, ale jejichž vzájemné vztahy byly interpretovány i v obecnějším kontextu a daly základ astrologii, jež často výrazně ovlivňovala důležitá politická i vojenská rozhodnutí. Východiskem tu je 21. březen, den jarní rovnodennosti.

Základem křesťanského a tím prakticky i našeho dnešního kalendáře se stal kalendář juliánský, vytvořený astronomem **Sosigenem** a uvedený v život **Gaiem Juliem Caesarem** v r. 46 před naším letopočtem. Tehdy byl běžný rok rozšířen na 365 dnů, rok 46 sám prodloužen o 90 dnů starého rozsahu (355 + 90) a zaveden pravidelný přestupný rok jednou po čtyřech letech s dnem vkládaným mezi 24. a 25. únor. V této formě také v podstatě přešel do středověku. Nicméně původně minutový rozdíl narůstal a během staletí nabyl značných rozměrů. V 16. století činil již deset dnů. Proto byly diskutovány různé reformní návrhy již od počátku 15. století na reformních církevních koncilech (na kostnickém známý soudce Husův **Pierre d'Ailly**, na basilejském zmíněný již **Mikuláš Kusánský**). Vážně se o otázce jednalo zejména na koncilu tridentském, nicméně až návrhy bratří **Gigliů** (lat. Lilius) došly obecnějšího souhlasu a 14. září 1580 byl předložen definitivní návrh, jenž měl jednak uvést v soulad přírodní rytmus a kalendář a do budoucna zabránit jejich vzdalování, čili jinými slovy upravit kalendář tak, aby se jarní rovnodennost vrátila k 21. březnu a na tomto datu zůstala.

Na základě složitých astronomických výpočtů byla pak 24. února 1582 bulou papeže **Řehoře XIII.**, zvanou podle začátku její arengy *Inter gravissimas*, ohlášena na říjen onoho roku reforma kalendáře, nazvaná po něm gregoriánská. Sladění obou rytmů bylo provedeno tak, že v říjnu téhož roku mělo být vypuštěno 10 dnů a po 4. říjnu se mělo psát hned 15., ale tak, aby nebyl porušen sled dnů v týdnu. (Tím ovšem došlo ke změně k tomu roku patřícího písmene nedělního. Písmeny nedělními jsou totiž zvana písmena A až G podle toho, na který den připadla první neděle v roce. Pokud připadla na 1. leden, bylo tím písmenem A, když na 7., tedy G. U let přestupných do-

cházel od 1. března k posunu, takže pro ně platila návazně dvě různá písmena. Smysl takového zařízení byl v tom, že na základě tohoto údaje bylo možno snadno zjistit týdenní pořadí jakéhokoliv dne v roce.) Ale ani pak nebyly odstraněny všechny nesrovnalosti a tak bylo rozhodnuto o tom, že v čtyřsetletých periodách v centenárních rocích, jejichž první dvě čísla nejsou dělitelná čtyřmi, přestupné dny odpadají. Je to tzv. sluneční vyrovnání, při němž ovšem opět dochází k posunu písmen nedělních.

Přijetí gregoriánské reformy neprobíhalo hladce, a to částečně z politických, zejména však z náboženských důvodů. S okamžitou platností ji přijaly jen některé katolické státy (Itálie, Polsko, Španělsko, Portugalsko), jinak byla přijata ve Francii v prosinci téhož roku, v německých katolických státech během roku 1583, jiné státy, jako např. německé protestantské země a Dánsko či některé švýcarské kantony, ji akceptovaly v r. 1700, Anglie 1752, Albánie 1912, Litva 1915, Rusko 1918, Řecko dokonce až 1924. V habsburském mocnářství narazila reforma na odpor z důvodů formálních; panovník považoval tuto změnu za věc státu a stejně tak stavy chtěly celou věc projednat a vyjádřit se k ní. Proto iniciativa pražského arcibiskupa Medka nebyla přijata a teprve na základě příkazu Rudolfa II. se k Řehořově reformě přistoupilo v r. 1584. V Čechách a ve Slezsku v lednu (v Čechách se po 6. psalo 17., ve Slezsku po 12. 23.) a na Moravě v říjnu (po 3. se psalo 14.) V Uhrách a tedy i na Slovensku se tak stalo na podzim 1587 (po 21. říjnu se psalo 1. listopadu), ovšem s výjimkou Sedmihradska, kde k tomu došlo v r. 1590. Toto vrchnostenské nařízení však neznamená, že reforma byla akceptována automaticky. Naopak zejména některá královská města, jako např. Cheb či některá novokřtěnecká panství na Moravě, se tomu určitou dobu bránila. Můžeme to ovšem, pokud nejsou jiné symptomy, poznat jen tehdy, když se výslovně rozlišuje starý a nový způsob datování. Znalost přesného přechodu té které oblasti na nový způsob je pro převádění dat tohoto kritického období neobvykle důležitá a je nutno mít ji vždy na paměti – tím spíše, že někdy i ve stejném místě

mohlo dojít k překrývání obou způsobů. Po určitou „přechodnou“ dobu si někteří písaři vypomáhali tím, že použili obou způsobů datování, např. v podobě zlomku. Tak tomu např. bylo ve Štrasburku, kde biskupství přijalo reformu v r. 1583, město však až 1682. Gregoriánský kalendář se prosadil částečně i mimo oblast křesťanské kultury: Japonsko jej přijalo v r. 1872, Turecko a Egypt v r. 1927, Čína v r. 1949.

A konečně došlo k reformě kalendáře za Velké francouzské revoluce, kdy byl ve Francii v letech 1792–1805 a pak ještě velmi krátce v Paříži za Komuny v r. 1871 používán kalendář Francouzské revoluce, zvaný též kalendářem První francouzské republiky. Od 2. ledna 1792 nařídilo pařížské zákonodárné shromáždění datování podle éry Svobody (od srpna téhož roku ještě i Rovnosti) zpětně od r. 1789. Zásadní změny však nastaly o rok později, kdy byl změněn i počátek roku (východiskem se stala podzimní rovnodennost podle poledníku probíhajícího Paříží). Byly rovněž změněny názvy i délky měsíců. Jejich pojmenování bylo odvozeno od přírodních jevů (např. Vendémiaire – měsíc vinobraní, Brumaire – měsíc mlh atd.) a měly po 30 dnech. Závěrem roku bylo přidáno pět dnů doplňků, každý čtvrtý rok nadto ještě Den revoluce. Měsíce samy se dělily vždy na tři dekády.

Je ale třeba mít na paměti, že náš způsob datování není obecně přijatý, i když nepochybně má primát. Úvahy OSN o novém, celosvětovém kalendáři, uvízly zřejmě na mrtvém bodě, takže situace po této stránce zůstává nezměněna.

Roky byly v průběhu minulosti označovány různě. Datování podle křesťanského letopočtu, tedy od narození Krista, bylo uměle zavedeno římským opatem **Dionysiem Exiguem** až v r. 525. Toto datování se ujímalo jen velmi pozvolna. V pramenech vyprávěcích je běžné sice už od 8. století, v dokumentech úředních však až od 9. a 10. století. V okruhu naší vzdělanosti bylo před ním a leckdy dlouho vedle něho (podle toho, o jaká teritoria nebo prostředí se jednalo) užíváno ještě jiných označení let. Např. podle jednotlivých konzulů či různých dalších hodnostářů duchovních či světských, zejména pa-

pežů, císařů a králů, podle olympiád (východiskem byl letní slunovrat roku 776 před naším letopočtem), od založení Říma (tj. od r. 754 před naším letopočtem, přičemž epocha byla zpětně vypočítána až o více než 700 let později), podle tzv. španělské éry (od r. 38 před n. l.), od „stvoření světa“ (v r. 221 našeho letopočtu zpětně projektováno do r. 5502 před jeho počátkem, ale jsou i jiné varianty), podle éry Diokleciánovy (284 n. l.), letopočtu židovského (rok 3761 před n. l.). Případně šlo o tzv. jubilejní roky, což byly od pozdního středověku takové roky, v nichž se udělovaly mimořádné odpustky poutníkům přišedším do Říma (v r. 1300 je zavedl **Bonifác VIII.** jednou za sto let, **Kliment VI.** stanovil v r. 1343, že to bude každý 50. rok, **Urban VI.** zkrátil termín na 33 let počínaje rokem 1390, až nakonec v r. 1460 bylo ustanoveno, že jubilejní rok bude vždy jednou za 25 let).

Roky byly také často fixovány různými doprovodnými ročními údaji, které už byly takřka vesměs původu středověkého. Nejdůležitější z nich jsou indikce, konkurenty, epaky a zlaté počty. Indikce je číslo, které udává, kolikátý je který rok v patnáctiletém cyklu, probíhajícím celým křesťanským letopočtem od r. 3 před jeho počátkem bez ohledu na to, o kolikátý cyklus jde. Tento útvar nemusí ovšem nutně souhlasit s rokem, neboť tak jako výchozí body začátku roku, jak bude uvedeno dále, se různí, odlišují se i počátky indikcí, takže se s kalendářním rokem mohou různě překrývat. Protože zde není místo pro podrobný výklad, je třeba uvést alespoň tolik, že indikce řecká začíná 1. září před dnešním počátkem roku, indikce Bedova (rozumí se tím **Beda Venerabilis**) 24. září rovněž před naším začátkem roku, římská, která je s ním souhlasná, resp. začíná 25. prosince, a několik lokálních dalších. V Čechách se dají doložit tři prvně zmíněné indikce v různých dobách a kancelářích.

Konkurenty jsou čísla od I do VII, která označují, na který den v týdnu připadá 24. březen. Umožňují (tak jako většina dalších údajů) zjistit přesné datum Velikonoc, které jsou základním východiskem křesťanského roku. S nimi úzce souvisí kruh sluneční, jímž je 28 let trvající občasí, po jehož uplynutí přicházejí stejné týdenní dny

ve stejných datech měsíčních (třeba si uvědomit dvojnásobný posun v letech přestupných). Na něj pak navazují již výše zmíněná písmena nedělní. Dále to jsou ještě epakty, které po počátečním kolísání udávají stáří měsíce dne 22. března. Vycházejí z disproporcí mezi rokem měsíčním a slunečním a netvoří souvislou řadu. Konečně jde o zlatý počet, což je devatenáctiletý cyklus, důležitý opět pro výpočet data Velikonoc.

Lze sice konstatovat, že většina kategorií předchozího odstavce je výrazně teoretického charakteru (nicméně naplňují kalendária liturgických rukopisů, jež pomáhají někdy blíže specifikovat), avšak ani různé údaje praktického rázu nejsou vždy jednoduché a zejména jednoznačné. To se týká už samotného počátku roku. Ten nezačínal vždy 1. lednem, existovala tu značná variabilita. V Evropě šlo celkem o sedm obecněji užívaných počátečních dat. Byly to: 1) 25. prosinec předchozího roku, který se jako den Narození Páně velmi rozšířil; 2) 1. leden, jenž byl přejat s kalendářem římským, tedy pohanským, a proto se zpočátku těžko prosazoval; 3) – 4) 25. březen, tj. svátek Zvěstování Panny Marie, považovaný za počátek pozemského bytí Kristova. Tu byly dvě možnosti, lišící se o rovný rok, neboť první se počítá od 25. března před naším začátkem roku (tzv. datování písánské, zrušené až v polovině 18. století), druhá od 25. března po našem začátku (též zvané datování florentské, či ve střední Evropě trevírské, jež zasáhlo na jedné straně až do Anglie, na druhé do Uher a zaniklo až krátce po zrušení písánské datování). Protože oba tyto způsoby mohly být někdy používány jednou institucí i paralelně (dalo se tak zejména po dlouhá staletí v papežské kanceláři pro různé typy písemností), je zde potřeba velké opatrnosti a předběžných sond před vyřčením definitivního úsudku; 5) 1. březen běžného roku je dosvědčen od 5. století a dávno předtím ještě ve starém Římě před reformou juliánskou, i když mezi nimi není přímá kontinuita. Zejména se pak uplatnil v Benátkách, a to až do jejich pádu jako suverénního státu (v r. 1797). 6) Zvyk začínat rok Velikonocemi způsoboval, že v některém roce mohlo přicházet více dnů

i dvakrát a jindy naopak se některé neobjevily vůbec. Vzhledem k hojnému výskytu zejména ve Francii (až do r. 1563) nese leckdy přímo název *Stilus Francicus* či *Gallicanus*. 7) Začátek roku 1. září byl byzantského původu a prosadil se posléze v Rusku (do r. 1700) a porůznu i v Itálii.

Pokud jde o české poměry, zdá se zatím, že tu bylo užíváno zejména obou prvních způsobů a že teprve od 15. století výrazně převážil 1. leden.

Rok se skládal jednak z týdnů, jednak z měsíců, které se ovšem dělily ještě dále. Týden je uměle vytvořené sedmidenní období, které nezávisí ani na roku, ani na měsících a probíhá plynule z jednoho roku do druhého. Jeho původ je orientální, nicméně byl přijat starým Římem a přešel do křesťanství, kde ovšem byly jednotlivé dny jednak přejmenovány, jednak přizpůsobena jejich ideová náplň. Zatímco židé užívali pro označení dnů číslovek a jen poslední den měl svůj název – sabbat, Římané užívali i způsob egyptský, tj. název sedmi oběžnic, resp. bohů (*dies Saturni, Solis, Lunae, Martis, Mercurii, Jovis, Veneris*). Ve středověku byla označení pro jednotlivé dny různá – v germánských jazycích podle germánských bohů, v románských to bylo buď označení církevní, či podle oběžnic (podle jazyka), ve slovanských se počítalo od výchozího bodu, jímž byl den po neděli (pondělí = den po neděli, úterý = den vtorý, tj. druhý, atd., zatímco jinde je východiskem neděle. V latině se běžně počítalo od jedničky dále (neděle sama byla ovšem častěji označována jako *dies dominica*, tj. den Páně), tedy *feria prima, secunda* atd. tedy např. *feria quinta* je čtvrtek. Proti slovanskému jazykovému úzu je patrný posun o jedno číslo.

Rozdělení roku na měsíce bylo v praktickém označování dnů prostředním článkem, který se ve většině středověkých způsobů datování bezprostředně odrážel. Z antiky bylo převzato datování podle římského kalendáře, kdy všechny dny v roce jsou označovány buď jako jeden ze tří pevných dnů, či vztahem k nejbližší následujícímu. Tato tři pevná data v každém měsíci byla dána postavením Měsíce jako

tělesa na obloze: Kalendy připadající vždy na 1. den v měsíci ohlašovaly novoluní (tj. takovou fázi, kdy je Měsíc v konjunkci se Sluncem a tedy není viditelný), Nony označující den 1. čtvrti měsíční připadají – po různých změnách – v březnu, květnu, červenci a říjnu na 7., v ostatních měsících na 5. A obdobně je tomu s Idami (které byly dnem úplňku), připadajícími na 13., popřípadě 15. den příslušných měsíců. Při počítání se ovšem vždy ještě včítají oba mezní dny (takže např. 28. květen je 5. den před kalendami červnovými ap.). Římské datování bylo užíváno prakticky výlučně v latinských textech (ne ovšem ve všech) a v nich zejména v produktech církevních, především papežských. Během středověku se však pro ně ztrácelo porozumění a dělaly se v něm často chyby. Dnešní způsob průběžného datování v měsíci se začal šířit v obecnějším měřítku až od pozdního středověku, i když jeho orientální původ je starý. Také on byl dlouho odkázán jen na texty latinské. Jeho specifickou odnoží je datování zvané bononské (podle města Boloně, kde se uplatnilo nejvíce, i když např. v pol. 13. stol. je dosvědčeno sporadicky i u nás). To dělí měsíc na dvě stejné části, tj. od 1. do 15. (resp. 16.) a od 16. (resp. 17.) do 30. (popř. 31.) a počítá nejdříve vzestupně a v druhé části sestupně s dodatkem, zda jde o začátek či konec měsíce (*men-se ineunte* nebo *intrante* či *exeunte, restante* ap.).

Bylo už naznačeno, že oba tyto způsoby datování byly dlouho vlastní toliko latině. Třetí druh, který je křesťanského původu a také se objevuje v textech latinských, byl v jazycích národních dlouho výlučný. Je to datování podle církevního kalendáře, tj. podle svátků křesťanského roku. Ty jsou dvojí – pevné a pohyblivé. Pevné svátky jsou zpravidla svátky zasvěcené jednotlivým světcům katolické církve. Jejich počet však byl obrovský a stále stoupá (šlo již na sklonku 19. století řádově o více než sedm tisíc položek, někdy všelijak spojených, např. různých světeckých dvojic či skupin), proto nemohl být vytvořen jednotný závazný církevní kalendář. Existuje ovšem základní kmenový materiál, svátky obecné platnosti a závažnosti, jichž je ale jen omezený počet, a doplňují se příslušnými svátky té které

oblasti či prostředí. Vznikají tak různé kalendáře lokální, ať už v rámci některých státních celků (se zvýšeným kultem zemského patrona či patronů), církevních provincií či diecézí, popřípadě církevních řádů, kde je vyhrazeno místo světcům řádovým ap. Poslední reforma vzešla z II. vatikánského koncilu a byla konkretizována papežským listem z r. 1969. Provedla sice v církevním kalendáři různé opravy, avšak jeho praktický význam upadl již v předchozích staletích, takže její důležitost je víceméně jen liturgická. Při převádění dat podle církevního kalendáře je ovšem třeba brát v úvahu různá úskalí, jimiž jsou např. svátky světců stejného jména, ovšem různých dob a prostředí (např. Jan Křtitel, Jan Evangelista, Jan Zlatoústý, Jan Nepomucký ap.), nebo různé svátky stejného světce (třeba jeho umučení a translace, jako je tomu u našeho sv. Václava, kdy první z nich připadá na 28. září, druhý na 4. března).

Čeští středověcí světci byli (s výjimkou Jana Nepomuckého, který se stal – ovšem až od 18. stol. – všeobecně uznávaným a ctěným) vesměs regionálního rázu. Čelné postavení tu měl sv. Václav, dalšími patrony se stali sv. Vojtěch, sv. Vít, sv. Ludmila a v době Karla IV. k nim přibyl sv. Zikmund. Mimo ně tu ovšem byli ještě další, jako sv. Cyril a Metoděj, sv. Prokop, bl. Anežka, bl. Zdislava ap. Utrakvisté včlenili do řady světců i své dva hlavní mučedníky, Jana Husa a Jeronýma Pražského. Ale ti všichni se ve své vlastní datovací praxi i v samotných českých zemích (s částečnou výjimkou sv. Václava) objevují poměrně zřídka. Častěji se objevují v kalendářích, tj. kalendářových pomůckách, zejména v rukopisech liturgické povahy, která byla určena pro bohoslužebné účely. Do nich byly občas zapisovány i údaje o úmrtí jiných osob jako představitelů vládnoucí dynastie, dobrodinců příslušných institucí či členů vlastního kostela. Tak vznikala nekrologia, která jsou i významným pramenem historickým. Ovšem i z kalendářů samotných lze usuzovat na stáří a provenienci rukopisů a na charakter předloh. Vedle těchto svátků se v českém lucemburském státě z iniciativy jeho představitelů prosadily i další svátky: Karel IV. z církevně státních důvodů prosadil

svátek Ukazování ostatků (*Ostensio reliquiarum*), třetí pražský arcibiskup Jan z Jenštejna dal popud k zavedení svátku Navštívení P. Marie, jenž byl dokonce přejat celou církví, i když v odlišném termínu.

Vedle svátků pevných jsou v datovací praxi hojně užívány i svátky pohyblivé. Vázaly se na ústřední bod církevního roku – Velikonoce, které byly památkou na umučení a vzkříšení Kristovo (souvisí bezprostředně se židovským svátkem pesah). Určením data Velikonoc pověřil po různých nejistotách a sporech nikajský koncil v r. 325 biskupa alexandrijského, který rozhodl, aby Velikonoce byly v neděli po prvním jarním úplňku (jarním úplňkem byl míněn takový, který připadl na den jarní rovnodennosti či nejbližší příští termín). A tento způsob se posléze skutečně obecně prosadil. Znamenalo to, že Velikonoce mohly připadnout na některý ze dnů v rozpětí od 22. března do 25. dubna. Tím byl dán základ k postupnému vypracování 35 kalendářů, které obsahují všechny varianty křesťanského pohyblivého kalendáře. Ostatní pohyblivé svátky jsou zejména neděle před Velikonocemi a po nich, nesoucí různá označení buď podle vztahu k Velikonocům, či uvádějící začáteční slova (introity) pro ten den určeného mešního officia, antifón nebo perikop. Některé pohyblivé svátky jsou ovšem kladeny i mimo neděle (např. Boží tělo ve čtvrtek po Letnicích), takže při převodech je třeba značné pozornost a předběžných znalostí.

Ovšem kalendář pro datovací účely byl zaplněn svátky jen z malé části (nebo šlo o svátky, které se prosazovaly jen sporadicky), a tak většina dnů musila být při tomto způsobu datování přičleňována nějakým způsobem k některému blízkému dnu předchozímu či následnému (po onom dnu či před ním, tedy post nebo ante). To se dalo pomoci údajů podle týdenního cyklu, jak o něm byla už zmínka výše, nebo označením, že jde o den předchozí vedle níže vysvětleného *in vigilia*, též *pridie* či následný *postridie*. Až na nepatrné výjimky se proto nesmí označení feria + číslo překládat jako by šlo o tolikátý den před či po uvedeném svátku. Dny předchozí jsou často označo-

vány i jako vigílie, což původně znamenalo noční bdění. Leckdy se též užívá označení týdne před určitým dnem či po něm, což se vyjadřovalo výrazem *in octava*, počestně ochtáb (srv. ještě dnes francouzský výraz pro 14 dní *quinzaine*, tj. 15 dní, neboť se opět včítají oba krajní dny).

Církevní datování bylo většinou doménou vydavatelů světských a církevních nižšího řádu, a to jak v jazyce latinském, tak v jazycích národních. Proto je pochopitelné, že do něho pronikly ještě různé specifické zvláštnosti. To jsou např. tzv. suché dny (*quattuor tempora*, počestně kvatembry), k nimž patří středa, čtvrtek, pátek a sobota po první neděli postní, po letnicích, po Povýšení sv. Kříže a po sv. Lucii, zavedené obecně papežem Urbanem II. na sklonku 11. století. Suché dny zimní a jarní jsou spojeny se svátky pohyblivými, zbylé dva s pevnými. S těmito dny zostřeného postu byly spojovány i různé události občanského života, u nás např. zasedání různých veřejných institucí, zejména zemského soudu ap.

Jelikož pro praktickou potřebu bylo užívání jednotlivých podkladů dosti těžkopádné, vznikla k zapamatování si dat pevných svátků obecně rozšířená pomůcka zvaná cisioján. I když měla své předchůdce v dobách starších, je její původ zřejmě středoevropský a výraznější doklady se objevují od sklonku 12. století. Cisioján je 12 dvojverší hexametrového charakteru, pro každý měsíc jedno. Každé z nich má tolik slabik, kolik má příslušný měsíc dnů. Charakteristická slabika (nejčastěji úvodní) nepohyblivých svátků ústředního charakteru je v nich na tolikátém místě příslušného dvojverší, na kolikátý den v měsíci připadají. Jsou pak doplňovány volnými slabikami, jež místy dávají i určitý smysl. Tak bylo možno snáze vypočítat, resp. si zapamatovat den, na který připadl větší svátek. Název sám je odvozen od počátku textu *Circumcisio Christi*, což je 1. leden. Vedle latinského cisiojánu jsou verše v národních jazycích, také v češtině, kde dokonce patří k nejstarším písemným dokladům našeho jazyka (doložený už od 1. pol. 13. stol.). Příležitostně jich bylo užíváno i jako bezprostřední datovací pomůcky (zejména

v kronikách a některých úředních knihách pozdního středověku, jako byly staré letopisy české). V těchto případech bylo použito tří po sobě následujících slabik, protože jednotlivé slabiky se někdy opakovaly a nebyly tedy jednoznačné.

A konečně i den byl dělen různými způsoby, přičemž i samo toto označení má několikerý význam. Základním východiskem byly opět jevy přírodní, zejména východ a západ slunce (rozbřesk a soumrak) a celý denní rytmus byl nejdříve zcela ovládán církevními úkony, resp. zvoněním zvonů, které je ohlašovalo. Poledne a půlnoc byly z hlediska počítání dlouho pouze jednotkami teoretickými a jejich význam stoupá až v novověku. Den se tedy skládal ze dne v užším slova smyslu a následné noci, a protože hodiny přešly ze starověku do středověku v počtu 12 + 12, jejich časový rozsah kolísal. Zatímco si byly rovny ve dnech rovnodennosti a zhruba ve dnech okolo nich, ve dnech slunovratů nabývaly maximální, resp. minimální délky, tj. o zimním slunovratu jedna hodina noční trvala 90 minut, denní 30 minut a o letním opačně. V dobách mezi nimi se délky měnily, přičemž ovšem se rekonstruuji vždy jen přibližně pro jednotlivé měsíce. To byly hodiny zvané nestejně (*inaequales*), z nichž vycházelo církevní dělení dne: *matutinum* ještě před rozbřeskem, *hora prima* při východu slunce, *tercia* uprostřed dopoledne, *sexta* v poledne, *nona* uprostřed odpoledne, *vespera* – nešpory hodinu před západem slunce a *completorium* krátce po západu slunce.

Stejně hodiny (*horae aequales*) byly dlouho jen záležitostí matematickou či astronomickou, nicméně s růstem významu městského života a širším používáním mechanických věžních hodin se postupně od konce středověku začaly prosazovat. Konkrétní vývoj je však opět nejdřív značně nejednotný. Nejvýznamnější byl způsob italský, který vzhledem k značnému rozšíření v našich zemích byl ve střední Evropě nazýván též hodinami českými. Ten počítal 24 hodin od západu slunce do příštího západu, a tudíž musil být průběžně přizpůsobován zkracování či prodlužování světelného dne. To byly hodiny podle tzv. celého orloje. Existovalo však též počítání podle or-

loje polovičního, které vycházelo od půlnoci a jež se ve střední Evropě nazývalo německým, i když pochází ze západní Evropy. A konečně lze uvést ještě třetí variantu stejných hodin, totiž tzv. velké hodiny, jež počítají zvlášť hodiny denní a noční ve stejné délce, jejichž počet kolísal od zimního slunovratu k letnímu od 16 hodin nočních a 8 denních k počtu opačnému. Konkrétní posuny byly stanovovány vždy v rozpětí několika týdnů, takže nutně docházelo k menším či větším překryvům.

Dělení hodin na menší díly bylo v běžném životě poměrně řídké. Nehledíme-li k dílům komputistickým, docházelo v praxi k počítání na půlhodiny či čtvrt hodiny. Teprve rozšířením mechanických domácích hodin v průběhu novověku došlo k aplikaci menších časových jednotek až k jejich dnešnímu takřka zbožnění.

A závěrem ještě malá informace o způsobu psaní chronologických údajů. V textech literárních se zachovával běžný paleografický zvyk, o němž je stručná informace výše, u textů nápisových byly tyto údaje leckdy zašifrovány do různých chronostichů či chronogramů, o nichž se lze poučit v oddílu epigrafickém.

Bibliografická příloha

Chronologické prameny jsou zpravidla vydány v edicích diplomatického a kronikářského charakteru, i když ještě leccos je uloženo, zejména pokud jde o kalendária a traktátovou komputistickou literaturu, pouze v rukopisech. Proto je množství důležitých detailních, ale i obecnějších poznatků k chronologickým otázkám uloženo v diplomatické literatuře a v komentářích jednotlivých edic. K funkci zvonů v kontextu s historií resp. vnímáním času srv. i důležité impulzy *Alfreda Haverkamp*a: „... an die große Glocke hängen“. Über Öffentlichkeit im Mittelalter, in: Jahrbuch des Historischen Kollegs 1995, s. 71–112 a jím redigovaný sborník *Information, Kommunikation und Selbstdarstellung in mittelalterlichen Gemeinden* (= Schriften des Historischen Kollegs – Kolloquien 40), München 1998. Důležité informace podává i rozsáhlé heslo *Chronologie* v *Lexikon des Mittelalters* 2, München–Zürich 1983, sl. 2035–2048.